

ДЗВОНИ В ЦЕРКОВНОМУ ОБРЯДІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Державотворчі процеси в Галицько-Волинському князівстві спонукали короля Данила († 1264) до активних дій, передусім щодо зміцнення Церкви. Він не тільки підпорядкував усі єпископські катедри великокнязівській владі¹, чи з метою поширення християнства будував нові храми та відновлював зруйновані, а й для посилення ролі сакрального обряду оснащував їх дзвонами, споряджував іконами й прикрасами, запрошував на службу таких визначних особистостей, як літописний “словутний півець” Митуса.

В останні роки зусиллями дослідників Галицько-Волинської держави значно поглибилося розуміння її багатой та своєрідної церковної архітектури, сакрального малярства, рукописної книги, музики тощо. Значно менше уваги приділено церковному дзвонінню, яке за відомими джерелами набуло значного поширення на наших землях у княжі часи. В окремих дослідженнях ідеться переважно про дзвоніння як особливе, національно-специфічне явище “руського” мистецтва². Про можливий вплив дзвоніння на формування українського багатоголосого церковного співу, що стало піддрунтям розвою національної школи звуку в Україні, як і в Білорусі та Росії, йдеться в роботі Ельмара Арро³. Хоч дзвоніння – як і все інше – такий же важливий і художньо своєрідний вид українського культурного спадку, початок якого на теренах України сягає принаймні XI ст.

¹ Пашуто В. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950, с. 228.

² Пор.: Ярешко А. Колокольные звоны – инструментальная разновидность русского народного музыкального творчества. *Из истории русской и советской музыки*. Сост. М. Пекелис, И. Гивенталь. Москва 1978, с. 36-74; Благовещенская Л. Печатные и архивные материалы по колокольному звону. *Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка*. Москва 1987, ч. 1, с. 197-215. Автор складає сердечну подяку Юрію Ясіновському за привернення уваги до цих та інших джерел.

³ Arro E. Die altrussische Glockenmusik. *Musica Slavica. Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas*. Wisbaden 1977, s. 77-159.

Церковне дзвоніння набуло важливого значення в громадському житті давніх часів: дзвони скликали парафіян на богослуження та брали участь у найурочистіших його моментах. Дзвін сповіщав також про смерть і звучав на похоронах, згуртовував народ під час стихійних і громадських нещасть, скликав на віче. Не випадково літописець згадує про те, як після зведення за дорученням князя Данила в Холмі церкви св. Іоана Златоустого правитель частину дзвонів замовив своїм майстрам (“ту сольє”), а решту “принесе ис Кыева”⁴. Тож уже з давніх часів постала потреба в їх значній кількості, які були дуже дорогими у виробництві. Ці ударні музичні інструменти ще називають ідіофонами⁵.

Поширення дзвонів і звичай церковного дзвоніння потрапили на Русь разом із християнським обрядом, та, мабуть, не з Візантії, де дзвони не були поширені, а з латинського Заходу, де вони використовувались у церквах уже з VI ст.⁶ Візантійська Церква запозичила дзвони від римської у другій половині IX ст. Покликаючись на венеційську хроніку Діакона Іоанна, пишуть, що правитель Орсо прислав у Константинополь (877–879) 12 дзвонів для новозведеного храму св. Софії⁷. Але ця новація не зразу привилось на Сході, який ще довго використовував разом із дорогими дзвонами дешеві біла⁸.

Після хрещення князя Володимира 988 р. у Корсуні (Херсонесі) оповідання Іпатіївського літопису не згадує дзвонів серед церковної “утвари”, принесеної з Візантії: “Володимерь же поимъ царицю и Настаса. и попы Корсуньскыя мощи святого Климента. и Фива

⁴ Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ). Санкт-Петербург 1908, т. 2, стб. 844.

⁵ У систематичі музичних інструментів Еріха Марії Горнбостеля – Курта Закса дзвони розміщені в класифікаційному ряді під номером 111.242.122. Припускаємо, що саме такі були в церквах держави Данила Галицького (підвісний набір язикових дзвонів 111.242.222). (Тут і далі в дужках вказуватиметься номер, який займає той чи інший музичний інструмент у зазначеній систематичі).

⁶ Price P. Bell, *The New Grove dictionary of music and musicians*. 20 volumes. London 1980, v.2, p. 434; Visser P. Glocken. В. Abendland: Mittelalter und Neuzeit. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, 17 bd. München 1989, bd.5, Back–Bolivia, s. 277.

⁷ Казанский П. О призыве к богослужению в Восточной Церкви, *Труды Первого археологического съезда в Москве*, 1869. Москва 1871, т.1, с. 304.

⁸ Б-въ Н. Колокола, *Брокгауз Ф. и Ефрон И. Энциклопедический словарь*. В 41 т. + 2 допол. Санкт-Петербург 1895, т. 15, с. 722.

оученика его и пойма съсуды церковныя иконы на благословение себе”⁹ (“Володимир же, взявши цесарицю [Анну], і Анастаса, і попів корсунських, моці святого Климента і Фіва, ученика його, узяв також начиння церковне [й] ікони на благословення собі”¹⁰). Цей же фрагмент знаходимо в Радзивіллівському списку Київського ілюстрованого літопису¹¹. На наш погляд, саме ці уривки стали причиною помилкових міркувань щодо появи дзвонів у церквах Києва відразу після хрещення його жителів.

Приміром, і нині в деяких публікаціях побутує хибна думка, висловлена ще авторитетним у свій час “Енциклопедичним словником” Ф. Брокгауза й І. Єфрона, де в статті про дзвони (автор підписався “Н. Б-въ”) йдеться, ніби перша згадка про них у літописі відноситься до 988 р.¹² Покликаючись на “Музичну енциклопедію” (Москва, 1974), пишуть про введення дзвонів у літургійну практику, як впливає з контексту статті, у Русі-Україні, уже з IX ст.¹³ Правда, у джерелі, на яке покликаються, йдеться про великого дзвона як сигнального інструменту, який з IV–VI ст. у Європі використовували у святкових походах, для скликання населення (вічовий дзвін), оголошення тривоги й збору військ (набатний дзвін). Тільки далі, і то помилково, зазначається, що “із середини IX ст. дзвоніння стає частиною церковних обрядів”¹⁴.

Зважаючи на час і місце видання літературного джерела, на яке ми щойно покликалися, не слід думати, що тут йдеться про Волинь, Підкарпаття, Наддністрянщину, Перемишльську землю й Червенські “городи”, де християнство й, відповідно, дзвони могли вже поширюватися до хрещення решти Русі. Однак це припущення потребує глибшого дослідження; адже нині ще мало відомостей про

⁹ ПСРЛ, т.2, стб. 101.

¹⁰ *Літопис руський*. Пер. з давньорус. Л. Махновця. Київ 1989, с. 65.

¹¹ Радзивилловская летопись. Отв. ред. Б. Рыбаков. ПСРЛ. Ленинград 1989, т. 38, с. 53.

¹² Б-въ Н. Колокола, с. 722; Ганулич А. “Слышен звон бубенцов издалёка...”. Москва 1990, с. 61; Слободской С. *Закон Божий для семьи и школы*, изд. 4-е, репринт. Москва 1991, с. 700.

¹³ Михайлова Р. Стародавні дзвони Волині і Галичини. *Сакральне мистецтво Волині: Наук. зб. Вип. 9. Матер. IX Міжнар. наук. конф. м. Луцьк, 31 жовт, 1 лист. 2002 р.* Луцьк 2002, с. 109.

¹⁴ *Музыкальная энциклопедия*. Гл. ред. Ю. Келдыш. В 6-ти т. Москва 1974, т.2. Гондольера–Корсов, стб. 874.

шляхи розповсюдження християнства на цих теренах, тому важко точно встановити час виникнення тут парафіяльної мережі. Хоч студії про поширення християнства кирило-мефодіївського спрямування в Прикарпатті й Червенських “городах” дають частині дослідників підстави все впевненіше говорити, що це “забезпечило утворення, поряд із Тмутараканською (VIII ст.), Перемиської єпархії (IX ст.)”¹⁵. Відповідно й дзвони могли швидше потрапляти саме в цю єпархію. Невипадково першою літописною згадкою про дзвони на теренах Київської держави є повідомлення новгородського літописця під 1066 р.: “Приде Всеславъ [Полоцкий] и взя Новгородъ и колоколы съима у святыя Софїи”¹⁶, оскільки це місто також віддавна торгувало із Заходом.

Деякі дослідники історії української Церкви безпідставно твердять, що “перші писемні відомості про використання дзвонів під час служб Божих в храмах Русі-України знаходимо у “Слові про Ігорів похід”¹⁷.

За допомогою дзвонів віддавна люди скликалися на віча. Так, коли весною 1098 р. ворожі війська оточили Володимир на Волині, то “городяни ж... здзвонили віче”¹⁸. Цікаво, що в Іпатіївському літописі на “созвониша” виправлено слово “созваша”; у Хлебніковському¹⁹ й Лаврентіївському²⁰ – “созваша”. У 1149 р. київський, він же й тоді володимиро-волинський князь Ізяслав Мстиславич, прийшов із військовою дружиною до свого сина Ярослава у Новгород, а на другий день “пославъ Ізяславъ на Ярославль дворъ. И повелѣхъ звонити. и тако Новгородци и Плесковичи снидошася на вѣче”²¹. Цей наказ князя говорить про звичну для правителів

---

¹⁵ Гудима А. До методології поглядів на історію запровадження християнства в Русі-Україні. *Історія релігій в Україні: Матер. VIII Міжнарод. круглого столу 11-13 травня 1998 року*. Львів 1998, с. 80; див. ще: Любінець І., Фіглевський М. Митрополічі намісники в Галичині (XV-XVI ст.). *Галичина: Наук. і культ.-просвіт. краєзнавч. часопис*. Івано-Франківськ 1999, № 3, с. 95.

¹⁶ Цит. за: Казанский П. *О призыве к богослужению в Восточной Церкви*, с. 317.

¹⁷ Рожко В. *Нарис історії української православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис*. Луцьк 2001, с. 113.

¹⁸ *Літопис руський*, с. 152.

¹⁹ *Там само*.

²⁰ *Летопись по Лаврентиевскому списку*. Санкт-Петербург 1872, с. 258.

²¹ *ПСРЛ*, т.2, стб. 369-370.

Київської Русі традицію скликання людей за допомогою дзвонів на спільні зібрання, зокрема віча.

Про тогочасну значущість цього церковного атрибуту свідчить те, що дзвони були важливим військовим трофеєм, про який не раз згадувалося серед переліку вивезеної здобичі. Про це йдеться в Іпатіївському літописі, зокрема в розповіді про те, як князь Ізяслав Мстиславич 1146 р. разом із союзниками захопив Путивль. З тутешньої церкви святого Вознесіння, яку “вони всю облупили”²² – разом із срібним начинням, шитими золотом напрестольними шатами й служебними покривами, кадильницями, було забрано й “книги и колоколы”²³ (правда, Володимир Січинський чомусь вказує під цією датою на Новгород-Сіверський²⁴; пізніше Юліан Катрій у своїй розповіді про церковні дзвони повторює цю неточність²⁵). Найчастіше в літописах згадується вивезення дзвонів із Києва²⁶. У цей час вони вже могли відливатися тут, або десь поблизу. Аналіз великого за кількістю матеріалу, отриманого в результаті розкопок давньоруських пам’яток на землях Київщини, показав, що поважним центром металургії був Городеськ. Цілий ряд знахідок, зокрема бронзові дзвони XII–XIII ст., свідчать, що він був і великим церковним центром²⁷.

Дзвони в Галицько-Волинську Русь потрапляли не тільки з Київщини або Західної Європи, а й також безпосередньо виливалися в нашому краї, чому сприяв загальний розвиток ремесла, зокрема видобування металічних руд, виплавка міді, олова, бронзоліварне виробництво²⁸.

Фрагменти дзвонів описані в різних археологічних знахідках багатьох земель Волині й Галичини. Так, Ярослав Пастернак

²² *Літопис руський*, с. 205.

²³ *ПСРЛ*, т.2, стб. 334.

²⁴ Січинський В. Дзвони. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. Репринт. відтвор. вид. 1955–1984 рр. Львів 1993, т.2, с. 508.

²⁵ Катрій Ю. *Наша християнська традиція*. Нью-Йорк; Рим 1988, с. 202.

²⁶ *Літопис руський*, с. 295, 418.

²⁷ Толочко П. *Київ и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков*. Київ 1980, с. 157.

²⁸ Петегрич В. *Ремесло. Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды)*. В. Аулих, И. Свешников, В. Цыгыльк и другие; Отв. ред. А. Черныш. Київ 1990, с. 89-93; Терський С. *Археологія доби Галицько-Волинської держави*. Львів 2002, с. 38-57.

повідомляє про значну кількість “кусків розбитих церковних дзвонів... Знайшлися вони в самій спідній верстві румовища, переважно просто на поверхні фундаментів [Успенського] собору”²⁹. Шукаючи згадану в літописі церкву 1291 р. м. Володимира на Волині, археологами віднайдено у південно-західній частині дитинця частину розбитого дзвона³⁰. Подібний фрагмент виявлено в шарі XIV ст. літописного Берестя, що входило у свій час до складу Галицько-Волинського князівства³¹.

Основою виробництва дзвонів у Галицько-Волинських землях був тісний зв'язок із культурою ливарництва Київської Русі, особливо коли вони стали оберегом для утікачів від монголо-татарського нашествия: “Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали [сюди] од татар – сідельники, і лучники, і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді, і срібла. І настало пожвавлення, і наповнили вони дворами навколо города поле і села”³². Окрім кадрів ремісників зі східних князівств, вагому роль тут відігравали й іноземні майстри, зокрема німці та поляки³³.

Про значний розвиток ливарництва на Волині й Галицькій землі, де продовжились культурні традиції Київської Русі після монголо-татарського нашествия, свідчить вилитий для холмської церкви “внутрішній... поміст... з міді і з чистого олова”³⁴, згадані в Галицько-Волинському літописі мідні двері любомльської церкви св. Георгія³⁵. Усе це заклало підґрунтя для виробництва церковних дзвонів, про що ще раз згадується в цьому літописному джерелі. Після смерті племінника короля Данила – князя Володимира Васильковича († 1288) – серед його добрих справ, згадується, що “поліа же и колоколы дивны слышаніемъ. такы же не бысть въ всеи земли”³⁶

²⁹ Пастернак Я. *Старий Галич: археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр.* Краків; Львів 1944, с. 70.

³⁰ Малевская М., Шолохова Е. Раскопки архитектурных памятников в Любомле и Владимире-Волынском. *Архитектурные открытия 1975 года.* Москва 1976, с. 355.

³¹ Лысенко П. *Берестье.* Минск 1985, с. 270.

³² *Літопис руський*, с. 418.

³³ Жолтовський П. *Художнє лиття на Україні в XIV–XVIII ст.* Київ 1973, с. 5.

³⁴ *Літопис руський*, с. 418.

³⁵ *Там само*, с. 448.

³⁶ *ПСРЛ*, т.2, стб. 927.

(“вилитий він також і дзвони дивного звуку. Таких ото не було в усій землі”³⁷). І це не випадково, адже “мистецька творчість на Холмщині, Волині і Галичині в післямонгольські часи була дуже різносторонньою і плідною”³⁸.

Свідченням високого технічного та художнього рівня ливарництва в Галицько-Волинській Русі є унікальний дзвін, відлитий українським майстром Яковом Скорою 1341 р. Цей музичний інструмент зберігся дотепер на дзвіниці львівської катедри св. Юра. Дзвін – великих, як на той час розмірів (висота разом із короною – 85 см, нижній діаметр – 71 см, вага – 415 кг³⁹). Він ще й нині використовується разом із більшим і трьома маленькими.

Покликаючись на архівні джерела, мистецтвознавці згадують про “дзвін 1346 р. Успенського собору у Володимирі-Волинському, що перебував на соборній дзвіниці ще в 1830-х рр.”⁴⁰ З польського джерела довідуємося про відлитий у Львові в 1390 р. дзвін, який знаходився на дзвіниці с. Бистриця (нині в Угорщині)⁴¹.

Описуючи музичні інструменти Гуцульщини, Михайло Тимофіїв згадує про три церковні дзвони нібито 1326 р., поміщені на дзвіниці с. Уторопи Косівського району Івано-Франківської області⁴² (одного з давніх місць варіння солі). Однак вивчення *de visu* автором цих рядків п’яти тамтешніх дзвонів засвідчує, що чотири виготовлені у 30-х роках ХХ ст., а п’ятий – найбільший (висота разом із короною – 59 см, нижній діаметр – 67 см) – і справді вилитий дуже давно. Підтвердженням цього є не тільки нерівне розміщення букв напису під короною (у перекладі з латинської мови: “Тебе, Бога, восхваляємо; Тебе, Пане, хвалимо”), а й відсутність декількох

---

³⁷ Літопис руський, с. 448.

³⁸ Жолтовський П. *Художнє лиття на Україні*; Фіголь М. *Мистецтво стародавнього Галича*. Київ 1997; Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*, Львів, 1999.

³⁹ Szydłowski T. *Dzwony starodawne z przed r. 1600 na obszarze b. Galicji*. Kraków 1922, s. 88.

⁴⁰ Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*, с. 65.

⁴¹ Mańkowski T. *Dawny Lwów jego sztuka i kultura artystyczna*. Londyn 1974, s. 69. Автор висловлює щиру подяку Володимирі Александровичу за привернення уваги до цього джерела.

⁴² Тимофіїв М. Музичні інструменти Гуцульщини: група самозвучних. *Музика Галичини. Musica Galiciana*. Львів 1999, т. 2, с. 218.

знаків у кінцевому слові. Усе це не було характерним для пізніших часів; про давність дзвона може свідчити й відсутність інших написів, рельєфів тощо. У Каталогі дзвонів Тадеуша Шидловського⁴³ всі ідіофони з подібними написами датуються кінцем XVI ст., однак встановлення точної дати його відливки та того, як він потрапив до місцевої парафії, потребує дослідження.

У літописних джерелах ідеться переважно про “дзвони”, а не “дзвін”; тому можна припускати, що в церквах держави короля Данила було вже по декілька дзвонів. Про їхнє поширення свідчить також мотив дзвіниці на гуцульських кахлях, зображення там дзвонів⁴⁴.

Швидке поширення дзвонів і дзвонарського мистецтва в державі галицько-волинських князів і королів, мабуть, було зумовлене тим фактом, що християнське обрядове дзвоніння опиралося на давніші обрядові звичаї, які супроводжували певними ударними інструментами – дерев’яним билом, залізним клепалом, дзвіночками, брязкальцями (принагідно зауважимо, що Володимир Рожко, викладаючи свій погляд щодо поширення дзвонів на Волині, зовсім не згадує про біла й клепала як їх попередників і сучасників⁴⁵).

Біла та клепало в науковій літературі XIX–XX ст. описуються як індоевропейські попередники дзвона. Ці ударні музичні інструменти були поширені у південних слов’ян, на горі Афон і в монастирях. Завдяки тихому звучанню, вони використовувалися тут разом із дзвонами не тільки в середньовічні часи, а й у пізнішу пору. У церквах і монастирях Чернігівської губернії ще в середині XIX ст. неодноразово протягом дня ударили в біло разом із дзвонами. Подібна традиція побутувала й у Києво-Печерській лаврі. Біла й клепала вживалися в основному у великий піст, зокрема, під час Служби Страстей. Більше того, деякі монастирі (на Афоні й Сінаї), де панували особливо суворі правила чернечого життя, використовували тільки скромні біла⁴⁶. Подібне спостерігалось й у російських старообрядців. Тому цілком правдоподібно, що в перших століттях

---

⁴³ Szydłowski T. *Dzwony starodawne...* s. 37-95.

⁴⁴ Колупаєва А. Гуцульські кахлі: композиції на релігійну тему. *Історія Гуцульщини*. Львів 2001, т. 6, с. 453-454.

⁴⁵ Рожко В. *Нарис історії української православної церкви на Волині*.

⁴⁶ Агго Е. *Die altrussische Glockenmusik*, s. 79.

Київської Церкви, зокрема на теренах Волині й Галицької землі, відбувався симбіоз бил і клепал із дзвоном. Так, за допомогою біла (сімандри), як занотував 1592 р. Мартин Ґруневеґ із Гданська у своєму рукописі (там же бачимо й зображення цього ідіофона), скликалося парафіян до церкви в Хотині⁴⁷; клепала часто згадуються у матеріалах візитацій галицьких церков XVII–XIX ст.⁴⁸

З налагодженням чернечого життя звукова сигналізація формувала строгий розпорядок уставних приписів: скликала монахів на Богослужіння, трапези тощо⁴⁹. На думку дослідників церковної музики, спершу знаряддям для створення коротких повідомлень як засобу комунікації було просте й дешеве у виготовленні било чи клепало – вирубана із товстої дошки чи бруска або вилита із заліза, чавуну, міді смуга (111.221). Як зазначає Микола Фіндейзен, біла часом “виготовлялись у вигляді дуже довгої вузької дошки заокругленої форми, більше двох сажнів у довжину”⁵⁰. Симетрично сформовані від середини на два боки лопатки-кінці, ставали, як весло, все плескатішими. Ширина цих двосторонніх, таких що поступово тоншають листів, була приблизно 15 см. Середню товщину інструменту визначають приблизно як ширина двох пальців. Саме такі загальні розміри біла й клепала гарантували ту якість звучання, яка разом із доступністю матеріалу та простотою виготовлення, пояснює тривале використання цих інструментів.

При більших розмірах їх підвішували до особливого стовпа біля храму й ударяли по них дерев’яним або металевим молотком, чи то великим цвяхом. З часом (VII ст.) ці ідіофони почали використовувати під час Богослужіння⁵¹ аж до відлиски там дзвонів, або й разом із ними. Під час гри на билі й клепалі джерелом інформації була не тільки семантика ритмічних побудов, а й зміна тембру та висота тону, що пізніше перейняли дзвонарі. Оскільки монастирський устав розповсюджувався на всі православні єпархії,

---

⁴⁷ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова; Його ж. *Україна давня і нова: Народ, релігія, культура*. Львів 1996, с. 133.

⁴⁸ Січинський В. *Дерев’яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.* Львів 1925.

⁴⁹ *Літопис руський*, с. 113, 116, 128, 332.

⁵⁰ Фіндейзен Н. *Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII века*. Москва; Ленинград 1928, вып. 1, с. 131–132.

⁵¹ Казанский П. *О призыве к богослужению в Восточной Церкви*, с. 300.

то є підстави гадати, що подібні інструменти допомагали дотримуватися регламенту життя монахів і в галицько-волинських землях. Підтвердженням цього є також те, що било та клепало й нині розповсюджені на теренах нашого краю.

У систематиці музичних інструментів Еріха Марії Горнбостеля – Курта Зака в класифікаційному ряді під номером 111.221 зазначається: “(Одиничні) пластинки, що вдаряються”. У примітці приводиться місце їхнього розповсюдження, використання: “У східнохристиянській Церкві”. Як випливає із цього, тут ідеться про било й клепало.

Свідченням спорідненості біла й клепала із дзвоном є те, що в церковному Уставі та в богослужбових книгах він позначається словами “біло”, “клепало”, “кампан”, “древу”, “тяжка”, “звони”. “Деякі із цих назв збереглися в богослужбових книгах із того часу, коли дзвони ще не були запроваджені у використання в християнській церкві (до 8-го ст.)”⁵². У церковних уставах відзначається, що призначенням дзвонів полягає передусім в тому, щоб: а) скликати на Богослужіння, або “знаменати”, тобто давати знати про служби; б) висловлювати торжество Церкви та її Богослужіння; в) повідомляти тих, хто відсутній у храмі про ті чи інші молитви й читання, що мало б спонукати людей до їх з’єднання в молитвах. Про таке призначення дзвонів у Богослужінні говориться як в прошеній ектенії, так і в особливій молитві, що знаходяться в “Чине благасловення кампана, си есть колокола или звона”⁵³.

Для висвітлення звичаїв давньоруського дзвонарського мистецтва цінним джерелом є рукопис “Звонарський устав Оптиной пустини”. Сучасні дослідники визначають цю рукописну книгу як особливий дзвонарський статут. Матеріал тут згрупований за найважливішими обрядами, святами й особливими випадками, які вимагали дзвоніння (від’їзд із монастиря єпископа чи його повернення, постриження в монахи тощо). Свідченням поважного місця дзвонів і дзвонінь в церковному обряді є те, що вагоме місце в згаданому рукописі приділяється музично-виконавським проблемам дзвонарського мистецтва, композиції та техніці гри, поясненню обов’язків дзвонаря, правилам дбайливого поводження

---

⁵² Никольский К. *О колоколах и звоне, Пособие к изучению Устава Богослужения православной Церкви*. Изд. 6-е, исправ. и доп. Санкт-Петербург 1900, с. 32.

⁵³ Там само, с. 31.

із дзвонами та їхнього збереження, системі сигналізації на початок благовісту тощо. Співставлення тексту згаданого Статуту з іншими літературними джерелами дало можливість авторові стверджувати, що тут зафіксовано як письмова, так і усна традиція дзвоніння багатьох поколінь дзвонарів⁵⁴.

Вивчення традиції церковного дзвоніння доповнює звернення до літературної творчості. Так, у творах письменників Буковини й Галичини кінця XIX – початку XX ст. (Івана Франка, Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської, Леся Мартовича, Михайла Петрушевича, Ольги Дучимінської, Сергія Канюка, Кліментини Попович та інших) знаходимо низку образів, які засвідчують тяглість християнської традиції церковного дзвоніння. Не всі з майстрів слова оспівували дзвони й дзвоніння, а частіше згадка про ці інструменти служила засобом розв'язання художніх завдань твору, поліпшенню його композиції тощо. Враження чутливої вдачі того чи іншого письменника від дзвонів музики, які знаходимо в їхніх творах, допомагають нам краще диференціювати почуття, повніше їх переживати в сприйнятті звучання дзвонів. Оскільки письменники здатні часто не тільки по-особливому сприймати дзвонів музику, а й уміло передавати свої враження від неї, влітаючи почуття та переживання у твори, то в них особливо майстерно змальовано музику дзвонів та її вплив на особистість⁵⁵.

Ще одне джерело, на яке науковці не дуже звертали увагу – усна народна творчість. Тут часто згадуються дзвони та дзвоніння, зокрема як мотив загальної радості чи смутку⁵⁶. Звичайно, не всякі згадки про дзвони та дзвоніння слід розуміти буквально,

---

⁵⁴ Никаноров А. Звонарський устав Оптиной пустыни. *Наследие монастырской культуры: ремесло, художество, искусство. Тезисы*. Санкт-Петербург 1996, с.30.

⁵⁵ Кіндратюк Б. Церковне дзвоніння в прозових творах письменників Буковини та Галичини кінця XIX – початку XX ст. *Історія релігій в Україні: Праці XI міжнар. наук. конфер. (Львів, 16–19 трав. 2001р.)*. У 2-х кн. Львів 2001, кн. 2, с. 279-285. Окремого дослідження заслуговує опис церковного дзвоніння в поетичних творах, приміром, І. Франка, який 98 разів згадує слово “дзвін”, 52 – “дзвонити”, 34 – “дзвонить”, 6 – “дзвіниця”, 3 – “дзвонар” та ін. (*Лексика поетичних творів Івана Франка: Метод. вказівки з розвитку лексики*. Уклад. І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полога, Львів, 1990, с. 59).

⁵⁶ Кіндратюк Б. Усна народна творчість про церковні дзвони й дзвоніння. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ 2002, вип. 4 (у наборі).

адже для фольклору характерне органічне поєднання реалістичної конкретності із символічно-метафоричною образністю, широка й містка типізація. Але це тільки засвідчує велику поширеність цих церковних приналежностей, які стали поважним атрибутом повсякденного життя.

Можливо, що у творчій спадщині композиторів Галичини ХІХ – початку ХХ ст. можна знайти конкретніші – з музикознавчого боку – характеристики звучання церковних дзвонів. Цьому могла сприяти та обставина, що більшість митців, як правило, народилося в сім'ях священиків або дяків, закінчили семінарії, були священиками (Петро Любович, Михайло Вербицький, Іван Лаврівський, Віктор Матюк, Порфирій Бажанський, Євген Купчинський та інші)⁵⁷. Тому вони, пишучи свої твори, зокрема церковні, не могли оминати звучання дзвонів, вплетення їх до своїх композицій. Однак, це наше припущення потребує подальших досліджень.

Отже, дзвоніння, зокрема завдяки зусиллям короля Данила, отримало поважне місце в церковному обряді та громадському житті Галицько-Волинської держави. Широке використання цих ідіофонів створило необхідні умови для подальшого розвою дзвонівної музики в ареалі наших земель.

---

⁵⁷ Мазепа Л. Вклад уніатського духовенства в українську музичну культуру. *Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали*. Львів 1996, с. 167-174.